

А.Ж. Аплашова^{1*}, Л.К.Комекбасва², Г.С. Аяпбергенова³, М.М.Тусупова⁴

¹ Торайғыров университеті
Павлодар қ., 140007, Қазақстан Республикасы

⁴ Q University

Алматы қ., 050026 Қазақстан Республикасы

³ Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар қ., 140007, Қазақстан Республикасы

² Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., 100026, Қазақстан Республикасы

*e-mail: aplashova.ama@mail.ru

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ

Андатпа

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар (ЕБҚ) балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Инклюзивті қоғамның дамуы оның барлық қатысушыларының тең құқықтарын білдіреді. Бұл қолдауды ұйымдастыру мәселесі өзекті және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді. Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру балалардың ЕБҚ-мен табысты интеграциялануының маңызды шарттарының бірі болып табылады. Зерттеудің мақсаты – ЕБҚ балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау моделін құру. Зерттеу нәтижелері мектепке дейінгі және орта білім беру шеңберінде ерекше қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді. Зерттеу әдістері ретінде талдау, синтез, жалпылау және модельдеу әдістері қолданылады. Теориялық талдау және модельдеу барысында ЕБҚ бар балаға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету моделі жасалып, осы қолдаудың кезеңдері сипатталды. Ерекше қажеттіліктері бар баланы алып жүрудің психологиялық-педагогикалық және ұйымдастырушылық аспектілері көрсетілген. ЕБҚ бар баланы тәрбиелеуде және оның жасына тән психикалық формацияларды дамытуда отбасының алатын орны ерекше. Жұмыс барысында ЕБҚ бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру, ата-аналармен өзара әрекеттесу және оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру бойынша қажетті ұсыныстар берілді. Баланың ерекшеліктерін ескеретін ерекше жағдайлар жасау баланың дамуы мен оның одан әрі әлеуметтік бейімделуінің негізгі факторларының бірі болып табылады.

Негізгі сөздер: ЕБҚ, қолдау, мектеп, инклюзивті білім беру, педагог-психолог, отбасы.

Кіріспе

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында ерекше білім берілуіне қажеттіліктері бар балаларға арналған оқыту және тәрбиелеу идеяларын практикаға енгізудің жаңа тұжырымдамалық тәсілдері айқындалған. Балалардың тәрбие мен оқытудың әртүрлі бағдарламаларына тең қолжетімділігін, ЕБҚ (ерекше білім беру қажеттіліктері) бар балалардың білім алуға тең қолжетімділігін қамтамасыз ету қазақстандық білім берудің басым міндеттерінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж.Тоқаев барлық балалар қол жеткізе алатын инклюзивті білім беруді құру қажеттігін көрсетеді: «Үкіметке бұл мәселемен, атап айтқанда қашықтан білім беруге қажетті ақпараттық жүйенің сапасын жақсартумен мықтап айналысуды тапсырамын. Біздің білім беру жүйеміз қолжетімді әрі инклюзивті болуға тиіс» [1]. Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін құру арқылы ЕБҚ бар балаларды ортаға сәтті араластырудың маңызды шарттарының бірі болып табылады [2].

ЕБҚ бар баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу күрделі, кешенді міндет болып табылады. Оған психология, педагогика, медицина салаларынан көптеген мамандар тартылған. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу 2 негізгі аспектіні қамтиды:

баланың білім алуы және оның психикалық денсаулығына қамқорлық танғыту. ЕБҚ бар балалар білім алу үшін ерекше жағдайларды қажет етеді, мұнда қажетті психикалық білім беруді дамытуға ерекше назар аударылады. Мұндай парадигма баланың қызығушылықтары мен жеке ерекшеліктерін ескеруге, және білім беру процесін соған сәйкес реттеуге мүмкіндік береді. Баланың дамуындағы ауытқуларды уақтылы анықтау оларға ерте психологиялық-педагогикалық көмек алуға жағдай жасайды. Ерте көмек көрсету - бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға дер кезіндегі көмек көрсету технологиясы мен жүйесі ғана емес, сонымен қатар бар бұзушылықтарды түзетуге немесе алдын алуға мүмкіндік беретін коррекциялық-профилактикалық көмек. Л.С. Выготский дамудағы кез-келген ауытқуды ерте жастан анықтады және ол коррекциялық-профилактикалық жұмыстарын дұрыс жүргізу келешекте қайталанатын екінші және үшінші бұзылулардың алдын алуға мүмкіндік беретінін атап өтті. Сондықтан ерте көмек көрсету жүйесі түзету жұмыстарының бастапқы негізі болып табылады [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу әдістері ретінде алынды: зерттеудің теориялық әдістері: талдау, жалпылау, жинақтау; модельдеу әдісі. Жасына байланысты балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасын іске асырудың негізгі кезеңдері талданатын болады. Модельдеу баланы сүйемелдеудің жалпыланған құрылымын қамтиды және ЕБҚ бар баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің жеке бағдарламасын әзірлеу үшін негіз ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Қазақстан Республикасында ЕБҚ бар балаларға қатысты әлеуметтік, құқықтық әділеттілікке бағытталған инклюзивті білім беру практикасы кеңінен қолданылады. Бұл тәжірибе ЕБҚ бар балаларға білім берудің тиімді құралы ретінде жақсы нәтижелер көрсете алды. Инклюзивті білім беру мұғалім мен психологтың жоғары кәсіби деңгейін талап етеді. Осындай типтегі топпен жұмыс жасау барысында баланың дамуының көптеген жеке ерекшеліктерін ескеруі керек. ЕБҚ бар баланы сүйемелдеудің жеке бағдарламаларын дайындау, басқа балаларды даму құралы және мотиві ретінде, процеске қосылуын көздейді. Бірлесіп оқу және ортақ қарым-қатынасқа түсу процесінде ЕБҚ бар балалар әлеуметтік қоғамда өмір сүруге қажетті іскерлік пен дағдыларды меңгере алады [4].

ЕБҚ бар балаларға арналған инклюзивті білім беруді ұйымдастырған кезде кейбір мәселелердің туындау мүмкіндігін ескеру қажет:

1. Әлеуметтік қажеттіліктер. Қоғам баланың жеке басының дамуына айтарлықтай әсер етеді. Бұл оқу процесінде де көрініс табады. Білім алу барысында ЕБҚ бар бала мұғалімдермен, басқа оқушылармен, мектептің техникалық қызметкерлерімен және оның әкімшілігімен өзара байланыста болады. Оның әлеуметтенуінің сәттілігі сыртқы және ішкі факторлармен анықталады. Баланың оқу жағдайына бейімделуінің бірқатар ерекшеліктері бар. ЕБҚ балаларда сөйлеуді дамытумен байланысты проблемалар жиі кездеседі және олардың жүріс тұрысы да салыстырмалы түрде алғанда дамуы қалыпты балалардан өзгеше болуы мүмкін. Сондықтан дамуы қалыпты болып саналатын балалар арасында тәрбиелі мәні бар ағарту жұмыстарын жүргізу қажет. Балаларға сөйлесу әдебін және олардан өзгеше балаға деген қарым-қатынас жайында түсіндіру қажет. Баланың мектептегі қатарластарымен қарым-қатынасы баланың өмірінің келесі кезеңдерінде қажет болатын маңызды коммуникативті дағдыларды (soft skills) қалыптастыратынын есте ұстаған жөн [5].

2. Педагогикалық қажеттіліктер. Балаларға танымдық мотив тән. ЕБҚ бар балалар да танымдық қызығушылық жоғары болады. Педагогика оқу процесін ұйымдастыру үшін барлық қажетті құралдарды қамтамасыз етеді. Оқытудағы тұлғаға бағытталған тәсіл ЕБҚ бар балаларға білім алуға мүмкіндік береді. Білім беру бағдарламасы тым күрделі болуы мүмкін, бұл жағдайда мұғалім оқушыларға оны жеке жоспар бойынша игеруге

көмектеседі. Білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруда мұғалімнің рөлі, оның біліктілігі ерекше рөл атқарады. Болашақ педагогтарда инклюзивті мәдениетті қалыптастыру кешенді сипатта болуы керек, ол үшін ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту әдістемесі бойынша білім беру бағдарламаларының оқу жоспарларына арнайы элективті пәндерді енгізуге болады, сонымен қатар ЖОО оқытушыларының біліктілігін арттыруға болады. Болашақ педагогтарды осындай даярлықтан өткізу инклюзивті білім беру саласындағы кәсіби құзыреттіліктің тапшылығын және ЕБҚ бар студенттермен жұмыс істеу үшін кәсіби даярлықтан өту қажеттілігімен байланысты мәселесін шешеді [6].

3. Психологиялық қажеттіліктер. ЕБҚ бар баланы оқыту процесінде баланың академиялық жетістіктеріне ғана емес, сонымен бірге оның жеке тұлға ретінде дамуына да назар аударылады. Психологиялық-педагогикалық қолдаудың негізгі міндеттерінің бірі ЕБҚ бар баланың жеке басының дамуы, көбінесе ол біртіндеп жүретін процесс болып табылады. Әлеуметтік бейімделу проблемаларының болуы немесе ішкі мотивацияның болмауы бұл процесті едәуір қиындатады. Е. А. Клещева, И. Е. Валитова, Е. И. Пономарева ЕБҚ бар балаға тән болатын бірқатар психологиялық қажеттіліктерді көрсетеді: оңтайлы күн режиміне деген қажеттілік, олардың ерекшеліктерін ескеретін физикалық белсенділікке деген қажеттілік, бостандыққа деген қажеттілік, басқа оқушылар мен мұғалімдердің шынайы қабылдауына деген қажеттілік, құрдастарымен қарым-қатынас жасау қажеттілігі, жасына сәйкес туындайтын қажеттіліктер.

Психологиялық-педагогикалық қолдау күрделі процесс, оның мақсаты ЕБҚ бар баланы оқыту мен дамыту үшін оңтайлы жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады. Психологтар мен педагогтар қызметінің осы бағытын дамыту арқылы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің тиімділігін арттыруға және Қазақстанның инклюзивті қоғамы шеңберінде ЕБҚ бар балаларды дамыту үшін барынша оңтайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және оларды талқылау

ЕБҚ бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау жұмысын шартты түрде 2 бағытқа бөлуге болады:

Психологиялық – оның мақсаты баланың білім алуы үшін оңтайлы болатын психикалық қалпын нақтылау және жасына тән қажетті психикалық құрылымдарды дамыту болып табылады. Психологиялық жұмыс шеңберінде ЕБҚ бар баланың жеке басын дамытуға бағытталған түрлі іс-шаралар ұйымдастырылады;

Педагогикалық – ЕБҚ бар баланы ыңғайлы оқыту үшін барлық қажетті жағдайларды жасауға бағытталған. Педагогикалық сүйемелдеу оқуға жағдай жасайды, ақпаратты берудің барлық құралдарын оңтайландырады және баланың жеке ерекшеліктеріне сүйене отырып, ең тиімдісін таңдайды.

ЕБҚ бар баланы сүйемелдеудің бірқатар ерекшеліктері бар, оларды үнемі ескеру қажет. Олардың ішінде төмендегілерді атап өтуге болады:

1. Баланы жаңа әлеуметтік жағдайға бейімдеу үшін көп күш қажет. Баланың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, жүріс-тұрыстың жаңа үлгілерін жасау қажет болған жағдайда айтарлықтай қиындықтар туындауы мүмкін. Оны еңгеруге болады, бірақ бұл қосымша күш пен уақытты қажет етеді.

2. Баланы оқу және сабақтан тыс уақытта әртүрлі қызмет түрлеріне қосу ерекше білім беру жағдайларын талап етеді. Жоғарыда айтылғандай, ЕБҚ бар балалар әлеуметтік өзара әрекеттесуден оқшаулануға тырысады, бұл әрекетке қосылу процесін қиындатады. Балаға осы аспектіде көмектесу үшін оның жеке ерекшеліктерін ескеріп, кедергілерді айналып өту және оқшаулануы үшін жағдай жасау керек.

3. ЕБҚ бар бала ата-аналар мен мұғалімдердің тұрақты көмегіне мұқтаж. Көмек көрсету мұғалімдердің кәсіби қызметінің әртүрлі аспектілеріне әсер етеді. Баланың шығармашылық әлеуетін іске асыру, ұсақ және ірі моториканы дамыту, ауызша сөйлеуді дамыту және т.б. ЕБҚ бар баланың білім беру процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тиімді көмек алу үшін оқытудың әртүрлі тәсілдерін қолдану және оларды баланың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес жүзеге асыру қажет.

4. Жұмыстың нәтижесін көптеген мамандардың үйлестірілген өзара әрекеттесуі жағдайында ғана алуға болады. Өз рөлін атқарудан бөлек, медициналық, психологиялық және педагогикалық қызметкерлер арасындағы үйлестіру маңызды. Жеке тұлғаның қандай да бір аспектіде когнитивтік немесе соматикалық күйінің өзгеруі туралы, ЕБҚ бар баланы сүйемелдеу процесіне қатыстырылған барлық мамандар хабардар болуы керек. Бұл балаға уақтылы әсер етіп, ауытқуды түзетуге немесе дамуын ынталандыруға мүмкіндік береді.

5. Жүргізіліп жатқан сүйемелдеу жұмыстары баланың жағдайының ерекшеліктерін ескеріп, тек ынталандыру әсерін беруі керек. Егер жүргізілген жұмыс баланың дамуына тым күшті немесе тым әлсіз әсер етсе, нәтижелер күтілгеннен айтарлықтай өзгеше болуы мүмкін, тіпті баланың танымдық қызығушылығының жоғалуына әкелуі мүмкін. Баланың қазіргі даму деңгейіне сәйкес келетін жүктеме деңгейін психологиялық-медициналық-педагогикалық сүйемелдеу процесіне қатысатын мамандар бірлесіп нақтылайды.

6. Ата-аналар баланың дамуына белсенді қатысуы керек. Көбінесе ата-аналарда ЕБҚ бар балалармен жұмыс істеу ерекшеліктері туралы қажетті білім жеткіліксіз болады, бұл мұндай балалармен жұмыс істеуді қиындатады. Ата-аналардың қатысуы балаға олардың қолдауын сезінуге мүмкіндік беріп қана қоймай, ата-аналарға баласымен жұмыс істеудің қажетті дағдыларын меңгеруге мүмкіндік береді. Ата-аналар баламен тәрбиешіге қарағанда тығыз байланыста болады, бұл олардың балаға тигізетін әсерін тиімді етеді.

7. Сүйемелдеу процесінің маңызды құрамдас бөлігі баламен жұмыс істейтін мамандардың өздері болып табылады. Ұзақ жұмыс барысында мамандар арасында эмоциялық немесе кәсіби күй тенденциялары пайда болуы мүмкін. Бұл құбылыстың алдын алу үшін тұлғаның тұрақты кәсіби дамуы және психологтың мақсатты жұмысы қажет. Кәсіби күйдің алдын-алу бойынша жалпы ұсыныстарға мұғалімнің бос уақытының әр алуандығы кіреді, бұл көбінесе жұмыстан бос уақытында өз оқушылары туралы ойдан арыла алмаудан көрінеді. Қызметкерлер арасындағы кәсіби күйдің алдын алу – бұл ең күрделі ұйымдастырушылық міндеттердің бірі, себебі оның шешімі мұғалімдер, психологтар мен медицина қызметкерлері ұжымының тиімділігімен тікелей байланысты [7], [8].

Отбасы баланың қолайлы дамуына және мектеп жасында қажетті білім алуына негіз болып табылады. Баланың құқықтары туралы конвенцияға сәйкес отбасының міндеттеріне баланың тәрбиесі мен дамуы үшін жауапкершілік кіреді [9]. Осы құжатқа сүйене отырып, ата-ананың міндеттеріне балаға жан-жақты білім алуға және баланың коммуникативті, жеке дағдыларын дамытуға көмектесу кіреді деп қорытынды жасауға болады. Бұл процесте ата-аналарға мемлекеттік деңгейдегі білім беру жүйесі көмектеседі. Бастауыш мектеп жасындағы балалар көп жағдайда пәнге сәйкес талаптары бар мектепте білім алу қажеттілігіне бірінші рет тап болады. Бұл процесс алғашқы кезеңдерде баланың мазасыздығының жоғарылауымен және жаңа ұжымдағы әлеуметтік бейімделумен бірге жүреді. Одан кейін оқудың кейінгі кезеңдерінде бала жалпы сабаққа дайындалу, үй тапсырмасына қойылатын талаптарды меңгереді. Үй тапсырмасын орындау және мектепте жаңа сабақ тақырыбын түсіну оған проблема туғызады, оның шешімін табу арқылы балада жаңа дағды қалыптасады, білімі толығыады [10].

Бастауыш сынып оқушысының жеке басының дамуына отбасының әсер ету ерекшеліктерін түсіну үшін 2 негізгі компонентті ескеру қажет:

1. Биологиялық компонент – баланың ми құрылымдары мен жүйке жүйесінің функционалдық ерекшеліктерін сипаттайды;

2. Әлеуметтік компонент – жеке тұлғаның әлеуметтік дағдыларының дамуын, оның бастауыш сынып оқушысының мотивациясының ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік береді.

Бала 1-сыныпқа кірген кезде оған отбасында немесе бала-бақшада қалыптасатын зейін тұрақтылығы, сөйлеу, саусақ және аяқ-қолдардың қозғалысының моторикасының даму деңгейіне байланысты белгілі бір талаптар қойылады. Баланың ерте білім алуында және оны тәрбиелеуде отбасы басым рөл атқарады.

ЕБҚ бар баланы тиімді оқыту үшін арнайы жағдайлар жасау қажет:

1. Бағдарламалық материалды бейімдеу. Бағдарламалық талаптың төменгі шекарасын анықтау әр пәннің бағдарламасын жоспарлау кезінде және одан кейінгі сабақтарда қажет. Оқу іс-әрекетінің құрылымы мен интеграция жасауға ерекше назар аудару керек. Бұл оқу бағдарламасын игеру процесінде бірін бірі толықтырып, сабақтастықты қамтамасыз ету үшін қажет. Бағдарламаны игерудің төменгі деңгейін анықтағаннан кейін тақырыптық жоспар құрылады, оның міндеттері белгілі бір оқу кезеңінде білімді, іскерлікті, дағдыны қалыптастыру және дамыту болады.

2. Сабақтың құрылымы. ЕБҚ бар балаларды оқытудың нәтижелілігі әр сабақтың құрылымына байланысты. Сабақты құрудың бірінші міндетті ережесі – әр сабақтың нақты уақыт шекараларының болуы. Баланың әр сабақта уақыт шекараларын түсінуін жеңілдету үшін сабақтың басында және соңында 5 минуттық сергіту жасау ұсынылады. Сабақтың өзі құрылымдалған болуы керек. Оқытудың бастапқы кезеңінде бірыңғай алгоритмді сақтау маңызды. Алдымен әр сабақ өзгеріссіз өтуі керек: үй тапсырмасын тексеру, жаңа тақырыпты түсіндіру, сабақта өз бетінше жұмыс істеуге берілетін тапсырма, үйде өз бетінше жұмыс істеуге берілетін тапсырма. Белгілі бір уақыт аралығынан кейін ғана сабақтың барысын қандай да бір түрге өзгертуге болады. Көрнекі ынталандырулар ЕБҚ бар балаларды оқыту процесінде де маңызды рөл атқарады. Мысалы, бала бүкіл оқу күнінің кестесін көріп қана қоймай, сонымен қатар әр пәнді жеке көрсе, процесті барынша жақсы түсінеді: тапсырмалар қатары, үзіліс уақыты, сергіту сәттері және т. б. Оқушылардың көпшілігі үшін сабақтың барлық кезеңінде 40-45 минут бойы зейінді бір сабаққа тұрақтандыру өте қиын, әсіресе ЕБҚ бар балалар үшін, сондықтан сабақ барысында қосымша үзіліс немесе сергіту сәттерін қолдану ұсынылады. Сабақтың соңында рефлексия жасау ұсынылады, сонымен бірге баладан өткен сабақта не есте қалғаны, не қызықты болғандығы туралы сұрап, жауап формасын ауызша немесе дәптерге жазып беруге болатынын ескертуге болады. Мұндай әдіс жаңа материалды өткен тақырыппен байланыстыруға және тақырыпты бекітуге ықпал етеді.

3. Дербес жұмыс істеуге үйрету. ЕБҚ бар балаларда тапсырмаларды өздігімен орындаудағы қиындықтар даралап оқыту кезінде де туындауы мүмкін. Бұл қиындықтарды жою үшін төмендегілер маңызды:

- көрнекі материалдар арқылы бағыт беру (берілген тапсырманың шрифтісін өзгеше қылығыз немесе қарамен белгілеп қойыңыз, парақтың немесе параграф номерін қосымша жазыңыз);

- қажет болған жағдайда нұсқауды қайталаңыз. Біз бұған дейін баланың даму ерекшеліктеріне байланысты, егер мұндай жағдай сабақ кезінде орын алса, өтініштер мен сұрақтарға жауап бермеуі мүмкін екенін атап өткен болатынбыз, мұндай жағдайда тактильді тәсілдерді қолдануға болады – қолына қолыңызды тигізу, иығынан немесе арқасынан сипау;

- тапсырманы түсінгенін бағалау үшін нақтылау сұрақтарын қолдану, мысалы: «Қазір не оқығалы жатырсың?», «Қандай жаттығуды орындау керек еді?», «Тапсырманы орындап болғаннан кейін не істейсің?» және т. б..

Баланы психологиялық-педагогикалық қолдауда оның даму тенденциясын бағалау маңызды рөл атқарады. Баланың психикалық жағдайын жүйелі, динамикалық бақылау онымен жұмыс істеу стратегиясының сәттілігінің маңызды сандық көрсеткіші болып табылады. Егер дамуда оң динамика байқалмаса, онда екі негізгі болжамды жасауға болады:

1. Ұсынылған бағдарлама тиімсіз. Ұсынылған психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламасы баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты тиімсіз болуы мүмкін. Бұл жағдайда қажетті зерттеулер жүргізіліп, ЕБҚ бар бала туралы толығырақ ақпарат алынып, кейіннен тәжірибеде қайта тексерілетін жаңа қолдау бағдарламасы жасалуы керек.

2. Тестілеу әдістері репрезентативтілік критерийлеріне сәйкес келмейді. Белгілі бір тестілеу әдістері белгілі бір топтарды тестілеу кезінде репрезентативтіліктің қажетті деңгейін көрсете алмайтын жағдайлар бар. Зерттеу құралдарын дұрыс таңдау, осы сынаққа қатысқан әрбір фактордың дәлелін талдау және диагностикалық әдістің бағытын ескеру өте маңызды. Егер диагностика пәні таңдалған әдістеменің диагностикалық бағытына сәйкес келсе және алынған нәтижелердің сенімділігі туралы ақпарат болса, тестілеу нәтижелерін дұрыс деп санауға болады [11].

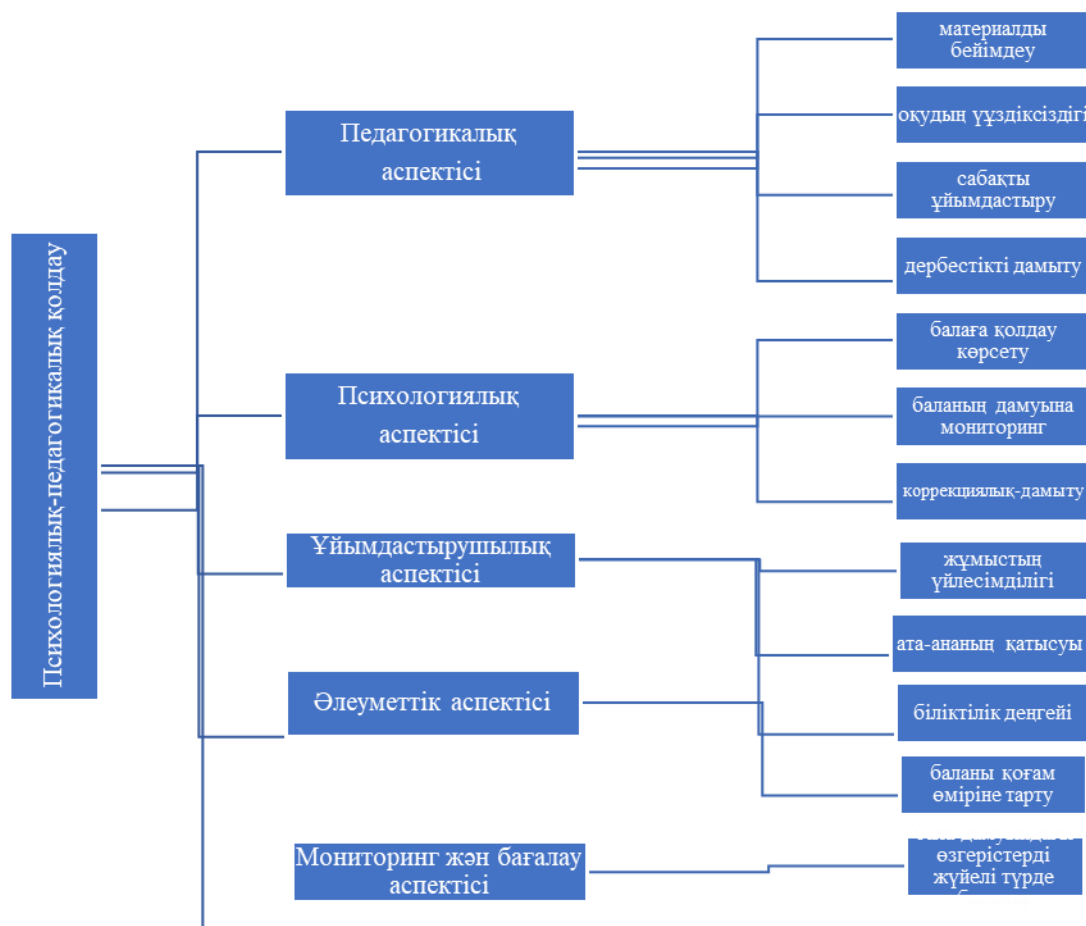
Жоғарыда келтірілген материалдарды қорытындылай келе, ЕБҚ бар баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуде келесілер маңызды рөл атқарады деген қорытынды жасауға болады:

1. Педагогикалық аспектілері: үздіксіз оқыту, бағдарламалық материалды бейімдеу, баланың жеке оқу ерекшеліктерін ескере отырып, сабақ құрылымын ұйымдастыру, дербес жұмыс жасауға үйрету.

2. Психологиялық аспектілері: мұғалімдер мен ата-аналардың қолдауы, баланың психологиялық ерекшеліктерін ескеру, жасына байланысты психикалық жаңа құрылымдарды дамытуға бағытталу.

3. Ұйымдастырушылық аспектілері: процесте бірнеше саланың білікті мамандарының үйлестірілген жұмысы болуы керек, оған ата-аналардың қатысуы міндетті.

Баланы психологиялық-педагогикалық қолдауда әр тармақ маңызды болып табылады. (1-сурет).

Сурет 1 – ЕБҚ бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру моделі

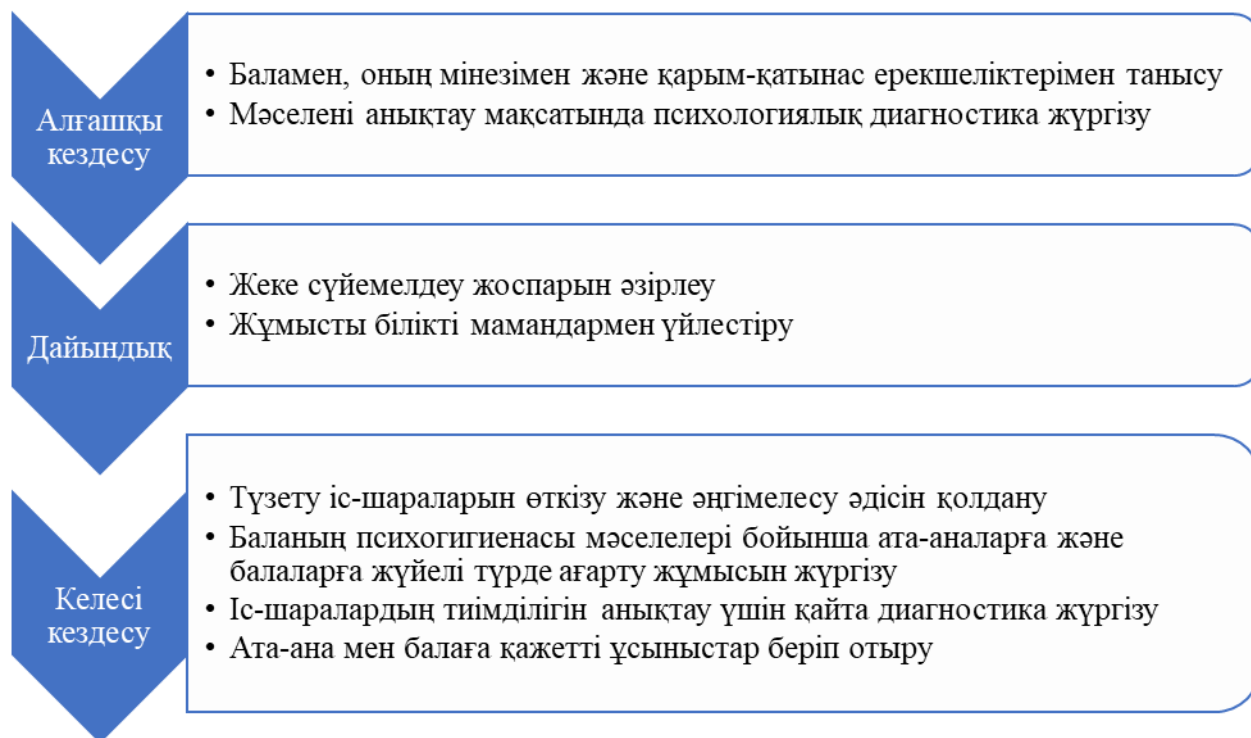
Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Бұл модель ЕБҚ бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастырудың 5 негізгі аспектісінің бірлігін көрсетеді. Осыған сүйене отырып, сүйемелдеу кезеңдерін ажыруға болады (2-суретті қараңыз). Алғашқы кездесу бала мен психолог арасында байланыс орнату үшін өте маңызды. Бастапқыда құрылған қарым-қатынасқа байланысты психологиялық жұмыстың оң немесе теріс нәтижесін күтуге болады.

Егер танысу кезеңінде бала психологқа оң қабақ танытпаса, баланы толығымен қанағаттандыратын маман таңдау керек. Психолог пен бала арасындағы байланыс сәтті орнатылған кезде алғашқы диагностиканы жүргізу қажет. Ол проблеманы анықтау үшін қазіргі уақытта баланың психикалық жағдайын анықтау мақсатында өткізіледі. Психологиялық проблеманы дұрыс анықтау психологтың одан әрі сүйемелдеу қызметінің негізі болып табылады.

Бірінші сеанстан кейін, баланың психологиялық проблемасы туралы қажетті материалдар алынып, онымен байланыс орнатылған кезде, баланы психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке жоспарын жасауға кірісу керек. Бұл жоспар баланың негізгі психологиялық мәселесін шешуге бағытталған психологиялық іс-шаралардан тұрады. Жоспарлау баланың психикалық жағдайына және оқу процесін ұйымдастыруға байланысты әртүрлі уақыт аралықтарына қатысты болуы мүмкін: аптаға, айларға және

жылдарға. Жоспарды іске асыру барысында оны түзетуге және толықтыруға болады. Жұмыс жоспары ата-аналарға танысу үшін ұсынылуы қажет.

Сурет 2 – Сүйемелдеу кезеңдері

Ескерту: Авторлармен құрастырылған

Жоспарда басқа мамандардың кеңестері де қамтылуы керек. Кешенді тәсіл баланың жеке тұлғасын жан-жақты дамытуды көздейді және оған қызметтің барлық спектрін ұсынуы керек. Жоспарды әзірлеу кезінде басқа мамандармен кеңесу және бірлескен кездесу кестесін құру ұсынылады. Одан әрі келесі сеанстар баланың психикалық жағдайын түзету, оның өмір сүру сапасын арттыру және қоғамға интеграциялау үшін қажетті дағдыларды үйрету, орта білім алу үшін оңтайлы жағдайларды ұйымдастыру мақсатында өткізіледі. Баланың жағдайын динамикалық бақылауды қамтамасыз ету үшін жүйелі диагностика жүргізу ұсынылады. Оның барысында алынған мәліметтер баланы психологиялық сүйемелдеу жоспарын уақтылы түзетуге және оның өзгеру динамикасын, нәтижесінде әзірленген сүйемелдеу жоспарының тиімділігін байқауға мүмкіндік береді. Егер психолог диагностика нәтижелерінен нашарлау тенденциясын байқаса, онда жағдайды талдау, қолайсыз факторларды анықтау және мүмкіндігінше жою қажет. Қолайсыз факторлардың көзі тек психологиялық қолдау жоспары ғана емес, сонымен қатар сыртқы өзгерістер болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Баламен әңгімелесу барысында оларды анықтауға болады.

Сонымен қатар, баланың ата-анасымен міндетті түрде ағарту жұмыстары жүргізіледі және баламен қарым-қатынас жасау бойынша қажетті ұсыныстар беріледі. Мұндай консультациялар ата-аналарға баланың жағдайы туралы толық хабардар болуға және оған оң әсер етуге мүмкіндік береді.

Ата-аналармен психологиялық жұмыс көптеген психологиялық кедергілері бар күрделі процесс болып көрінеді. Ата-аналар әрдайым мұндай кеңес алуға бейім емес және бастапқыда оларға теріс әсер етуі де мүмкін. Егер олар баламен жұмыс істеуге дайын болса, онда олардың жұмыс уақыты, ата-аналардың жеке ерекшеліктері, отбасы

мүшелерінің өзара қарым-қатынастары және т.б. сияқты факторларға назар аудару керек. Баланың қажетті отбасылық қолдауды алуы және оны оңалту үшін қажетті жағдайлармен қамтамасыз ету психологтың мақсаты болып табылады.

ЕБҚ бар баланың туылуы ата-аналардың психологиялық жағдайын тұрақсыздандырады, өйткені бұл факт тұрмыстық санада жағымсыз қабылданады. Болашақта бала кемсітуге ұшырауы мүмкін, бұл жағдайды ата-ана жақсы түсінеді. Сонымен қатар әлеуметтік орта баланың ауырғаны үшін ата-анасына кінә тағуға бейім. Олар көбінесе оның себебін алкогольді немесе улы заттарды қолдану салдарынан деп біледі. ЕБҚ бар балалардың ата-аналары баланың психикалық дамуына әсер ететін белгілі бір психоэмоционалды ыңғайсыздықты сезінуі мүмкін.

Балада когнитивті және аффективті саланың белгілі бір ерекшеліктерінің болуы ата-аналар үшін қиын жағдай туғызады. Олар өз жағдайларының үмітсіздігі туралы жағымсыз эмоциялар мен ойлардың жетегінде кетуі де мүмкін. Сондықтан олар баланың ерекшелігін жоққа шығаруға тырысады, соның салдарынан мамандандырылған ұйымдарға кеш жүгінеді және балаға медициналық, педагогикалық және психологиялық сүйемелдеу арқылы әсер ету жұмыстары да уақытынан кеш қалады. Бұл ЕБҚ бар баланың оңтайлы дамуы үшін мамандандырылған жағдайлар жасауда отбасының мүмкіндіктерін айтарлықтай төмендетеді. Когнитивті функцияның бұзылуы дамудың басқа бұзылыстарына қарағанда күрделі жүреді, сондықтан психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу процесінде назар аударған жөн. Баламен жұмыс жасаумен қатар көптеген әлеуметтік және физикалық қиындықтарды бастан өткеретін ата-аналармен кеңес беру жұмыстары параллель жүруі керек. Ата-аналардың психологиялық қолдауы мен мотивациясы бала дамуына оңтайлы әсер береді.

Динамика оң болған жағдайда бала біртіндеп дезадаптацияны жеңу үшін барлық қажетті дағдыларды меңгереді және психологиялық үйлесімділік жағдайына енеді. Жүйелі диагностика барысында мұндай өзгерістер айқын көрінеді. Ата-аналармен де, ЕБҚ бар оқушымен де, оның сыныптастарымен де тұрақты, инклюзивті ұжымды дамытуға бағытталған мамандандырылған топтық іс-шаралар өткізу ұсынылады.

Қорытынды

ЕБҚ бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау мектепке дейінгі және орта білім беру аясында сұранысқа ие қызмет болып табылады. Психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру осы сүйемелдеуді қамтамасыз ететін мамандар тарапынан көптеген ресурстарды қажет етеді. Бұл ретте сүйемелдеудің өзі міндетті түрде жұмыстың 3 негізгі бағытын ескереді: педагогикалық, психологиялық және ұйымдастырушылық. Әр бағыт бойынша жұмыс мамандармен үйлестіре жүргізілуі керек. Үздіксіз білім беру жағдайында психологиялық-педагогикалық қолдау жоспары баланың барлық жас және жеке ерекшеліктерін, оның танымдық стилі мен төзімділігін ескеруі керек. Оқушылармен жұмыс, егер оқу шарттары инклюзивті болса, ЕБҚ бар баланың ерекшеліктерін және онымен өзара әрекеттесу тәсілдерін түсіндіру мақсатында жүргізілуі керек. Оның жасына тән психикалық формациялардың дамуын ынталандыру ЕБҚ бар баланың сәтті әлеуметтенуіне мүмкіндік беретін басым бағыттардың бірі болып табылады. ЕБҚ бар баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу процесінде баланың психикалық жағдайының жүйелі мониторингін және оның ата-анасымен консультациялық жұмысты ерекше атап өткен жөн. Бұл жағдайда ата-аналар психологпен және мұғаліммен жүйелі түрде кеңес алуды қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- 1 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 01.09.2021.
- 2 Autayeva A.N., Bulabayeva S.T. "Psychological and pedagogical significance of the study of inclusive culture of teachers of secondary schools". *BULLETIN Series «Psychology»* vol.62. Issue №1. (2021). P. 85-89.
- 3 Төлешова А.А. "Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға ерте көмек көрсетуді жүзеге асыру мен ұйымдасу моделін зерттеудегі бала дамуының онтогенетикалық негізі". *ХАБАРШЫ «Психология» сериясы*. 06-02-2022. [Электрондық ресурс] — URL: <https://bulletin-psychology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/582> (қаралу уақыты 10.24.2022).
- 4 Игнатова Н.П. "Инклюзивная образовательная среда как условие развития и социальной адаптации детей с особыми образовательными потребностями". *Педагогическое мастерство и современные педагогические технологии: сборник материалов IX Международной научно-практической конференции*. 06-28-2019. [Электронный ресурс] — URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38568973> (дата обращения 10.24.2022).
- 5 Magauova A.S., Makhambetova Zh.T. "Psychological aspects of implementing strategies and models for inclusive education of children with special educational needs" *BULLETIN Series «Psychology»*. 05.20.2021. Available at: — URL: <https://bulletin-psychology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/58> (accessed 10.24.2022).
- 6 Kvasnyh G.S., Pustovalova N.I., Chugunova A.A. "On the issue of solving the problem of forming an inclusive culture among future teachers". *Pedagogy and Psychology*. 03.31.2022. Available at: — URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/426> (accessed: 10.24.2022).
- 7 Демьянчук Р.В. "Психологическое сопровождение непрерывного образования детей с расстройствами аутистического спектра". *Непрерывное образование в Санкт-Петербурге* vol 9. Issue №1 (2019). С.5-28.
- 8 Чердымова Е.И. «Синдром эмоционального выгорания специалиста». Монография. Изд-во Самар. ун-та, 2019.
- 9 Конвенция о правах ребенка. [Электронный ресурс] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата обращения 10.24.2022).
- 10 Выготский Л.С. «Мышление и речь». Санкт-Петербург : Питер, 2022.
- 11 Аутаева А.Н., Сатова А.К. "Метод тестирования в оценивании учебных достижений обучающихся с ООП в инклюзивном образовании". *Вестник КазНПУ имени Абая*. vol 64. Issue №3 (2020). С.70-79.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ДЕТЕЙ С ООП

Аннотация

Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями (ООП) является важной составляющей системы образования. Развитие инклюзивного общества подразумевает равные права всех его участников. Проблема организации данного сопровождения актуальна и требует детального исследования. Построение инклюзивной образовательной культуры в школе является одним из важнейших условий успешности включения детей с ООП. Целью исследования является построение модели психолого-педагогического сопровождения детей с ООП. Результаты исследования позволяют разработать индивидуальные программы психолого-педагогического сопровождения для детей с ООП в рамках дошкольного и среднего образования. В качестве методов исследования использованы методы анализа, синтеза, обобщения и моделирования. В ходе теоретического анализа и моделирования была разработана модель психолого-педагогического сопровождения ребенка с ООП и описаны этапы данного сопровождения. Были выделены психологические, педагогические и организационные аспекты сопровождения ребенка с ООП. Выделена роль семьи в воспитании ребенка с ООП и развитии психических образований, характерных для его возраста. В ходе работы были выданы необходимые рекомендации по организации психолого-педагогического сопровождения детей с ООП, взаимодействию с родителями и организации учебного процесса. Создание специальных условий, которые учитывают особенности ребенка, является одним из главных факторов развития ребенка и его дальнейшей социальной адаптации.

Ключевые слова: ООП, сопровождение, школа, инклюзивное обучение, педагог-психолог, семья.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN WITH SEN

Annotation

Psychological and pedagogical support for children with SEN is an important component of the education system. The development of an inclusive society implies equal rights for all its participants. The problem of

organizing this support is relevant and requires a detailed study. Building an inclusive educational culture at school is one of the most important conditions for the successful inclusion of children with SEN. The aim of the study is to build a model of psychological and pedagogical support for children with SEN. The results of the study make it possible to develop individual programs of psychological and pedagogical support for children with SEN in the framework of preschool and secondary education. The methods of analysis, synthesis, generalization and modeling were used as research methods. In the course of theoretical analysis and modeling, a model of psychological and pedagogical support for a child with SEN was developed and the stages of this support were described. The psychological, pedagogical and organizational aspects of accompanying a child with SEN were highlighted. The role of the family in the upbringing of a child with SEN and the development of mental formations characteristic of his age is highlighted. In the course of the work, the necessary recommendations were issued on the organization of psychological and pedagogical support for children with SEN, interaction with parents and the organization of the educational process. The creation of special conditions that take into account the characteristic of the child is one of the main factors in the development of the child and his further social adaptation.

Key words: SEN, support, school, inclusive education, psychologist-teacher, family.

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana ot 01.09.2021.[Address of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaeva to the People of Kazakhstan on 01.09.2021].
2. Autayeva A.N, Bulabayeva S.T. "Psychological and pedagogical significance of the study of inclusive culture of teachers of secondary schools". BULLETIN Series «Psychology» vol.62. Issue №1. (2021). P. 85-89. [in English].
3. Töleşova A.A. "Erekşe bilim beru qajettılıǵı bar balalarǵa erte kömek körsetudı júzege asyru men üiymdasyru modelin zertteudeǵı bala damuynyń ontogenetikalyq negızı". [The ontogenetic basis of child development in the study of the implementation and organization model of early care for children with special educational needs]. BULLETIN Series «Psychology». 06.02.2022. Available at: — URL: <https://bulletin-psychology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/582> [In Kazakh]. (accessed: 10.24.2022).
4. Ignatova N.P. "Inklyuzivnaya obrazovatel'naya sreda kak uslovie razvitiya i socialnoi adaptatsii detei s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostyami" [Inclusive educational environment as a condition for development and social adaptation of children with special educational needs]. Pedagogical mastery and modern pedagogical technologies: collection of materials of the IX International Scientific and Practical Conference. 06.28.2019. Available at: — URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=38568973> [In Russian]. (accessed: 10.24.2022).
5. Magauova A.S., Makhambetova Zh.T. "Psychological aspects of implementing strategies and models for inclusive education of children with special educational needs" BULLETIN Series «Psychology». 05-20-2021. Available at: — URL: <https://bulletin-psychology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/58> [in English]. (accessed 10.24.2022).
6. Kvasnyh G.S., Pustovalova N.I., Chugunova A.A. "On the issue of solving the problem of forming an inclusive culture among future teachers". Pedagogy and Psychology. 03-31-2022. Available at: — URL: <https://journal-pedpsy.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/426> [in English]. (accessed: 10.24.2022).
7. Demyanchuk R.V. "Psihologicheskoe soprovozhdenie nepreryvnogo obrazovaniya detei s rasstroistvami autisticheskogo spektra" [Psychological support of continuous education of children with disorders of the autistic spectrum]. Continuous education in St. Petersburg vol 9. Issue №1 (2019). P.25-28. [In Russian].
8. Cherdymova E.I. Sindrom emocionalnogo vygoraniya specialista [Syndrome of emotional burnout of a specialist]. Samara: Samara University, 2019. [In Russian].
9. Convention on the Rights of the Child. Available at: — URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml [in English]. (accessed: 10.24.2022).
10. Vygotskii L.S. Myshlenie i rech [Thought and speech]. St. Petersburg: Piter, 2022. [In Russian].
11. Autaeva A.N., Satova A.K. "Metod testirovaniya v ocenivanii uchebnyh dostizhenii obuchayushchihsya s OOP v inklyuzivnom obrazovanii" [Method of testing in the assessment of educational achievements of students with SEN in inclusive education]. BULLETIN "Psychology" series vol 64. Issue №3 (2020). P.70-79. [In Russian].

Information about authors:

Arna Aplashova - **corresponding author**, candidate of Psychological sciences, professor of the Departments "Personal Development and Education", Toraighyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

E-mail: aplashova.arna@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-6199>

Lyazzat Komekbayeva – candidate of Psychological sciences, about. associate professor of the Departments "Psychology and journalism", Q University, Almaty, Republic of Kazakhstan

E-mail: klk62@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4679-1816>

Gulsum Ayapbergenova – PhD, acting head of the educational program "Pedagogy and Psychology", Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

E-mail: gulsumas@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4952-3289>

Meiramgul Tusupova – master psychology sciences, lecturer of the Department "Psychology", Karaganda Buketov University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

E-mail: tusupovamm@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2866-5126>

Информация об авторах:

Арна Аплашова – **основной автор**, кандидат психологических наук, профессор кафедры «Личностное развитие и образование», Торайгыров университет, г. Павлодар, Республика Казахстан

E-mail: aplashova.arna@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-6199>

Ляззат Комекбаева – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры «Психология и журналистика», Q University, г. Алматы, Республика Казахстан

E-mail: klk62@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4679-1816>

Гульсум Аяпбергенова – PhD, и.о. руководителя образовательной программы «Педагогика и психология», Павлодарский педагогический университет им. Алькея Маргулана, г. Павлодар, Республика Казахстан

E-mail: gulsumas@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4952-3289>

Мейрамгуль Тусупова – магистр психологических наук, старший преподаватель кафедры «Психология», Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан

E-mail: tusupovamm@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2866-5126>

Авторлар туралы ақпарат:

Арна Аплашова – **негізгі автор**, психология ғылымдарының кандидаты, «Тұлғалық даму және білім беру» кафедрасының профессоры, Торайгыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: aplashova.arna@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-6199>

Ляззат Комекбаева – психология ғылымдарының кандидаты, «Психология және журналистика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Q University, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: klk62@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4679-1816>

Гульсум Аяпбергенова – PhD, «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы жетекшісінің м.а., Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: gulsumas@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4952-3289>

Мейрамгуль Тусупова – психология ғылымдарының магистрі, «Психология» кафедрасының аға оқытушысы, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: tusupovamm@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2866-5126>